نووسینی د . زاهیر سوران .
11 ئەیلولی 2004 .

کۆکە ڕەشە
(Whooping Cough)

یەکێکە لەنەخۆشییە درمە کوتوپڕەکانی کۆئەندامی هەناسە ، بەتایبەتی لەولاتە فێنکەکاندا، لەشاردا زێدەتر بلاوە. لە هەندێك ولاتدا نەخۆشییەکە گیروگرفتێکی گەورەی تەندروستی دانیشتوانە بەتایبەتی لەنێو منداڵی 1–8 ساڵاندا و تا ئیمرۆش کۆکە رەشە نەخۆشییەکی ترسناکە بەتایبەتی کاتێك شیرەخۆرە تووشی بەکتریاکە دەبێت.

هۆزانی

هۆی سەرەکی کۆکە ڕەشە بەکتریای Bordetella pertussis یە زۆرجاران کورتکراوەی (BP) ی بۆ بەکاردەهێنرێت، سەر بەکۆمەڵی گرامنێگەتیڤی کۆکەس و درێژی لەنێوان نیو–یەك میکرۆندایە.

ئەوەی راستی بێت 3 جۆر بەکتریای کۆکە ڕەشە هەیە و ئەمانەن:

B. Pertussis, B. Parapertussis, B. Bronchiseptica، هەرچەندە بەکتریاکە ناچێتە نێو خوێنەوە وە ژەهری بەکتریاکە ڕۆڵێکی گرنگ لە دروستبوونی نەخۆشییەکەدا دەبینێت چونکە نێوپۆشی کۆئەندامی هەناسە شوێنی چوونە ناوەوەی بەکتریاکەیە.

پاش ساڵی 1960، کۆکە ڕەشە زۆربلاوبۆتەوە بێئەوەی بەکتریای (BP) جوداکرابێتەوە. هاوکات چەندجۆرێکی سێرەمی ئەدینۆڤایرۆسی 1, 2, 3, 5, 6 دەستنیشانکراوە بەمەدا دەردەکەوێت کەلەوانەیە ڤایرۆسی تریش ببێتە هۆی کۆکە رەشە.

پەتازانی

نەخۆشییەکە لەهەموو جیهاندا بلاوە بێجیاوازی شوێنی جوگرافی و ئاوو هەوا، بەتایبەتی لەوەرزی بەهار و زستاندا زێدەتر بلاوە ، مرۆڤ هەڵگری بەکتریاکەیە. ئەمڕۆ نزیکەی 50 ملیۆن کەس دووچاری نەخۆشییەکەن و ساڵانە نزیکەی 350 هەزار کەسیش بەنەخۆشییەکە دەمرن. ساڵانە لە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمێریکا نزیکەی 5000–6000 کەسی تۆمارکراو تووشی نەخۆشییەکە دەبن .

ڕێگاکانی گواستنەوە

باکتریاکە ڕاستەوخۆ بەهۆی پرژەی پژمین یان کۆکەوە دەگوێزرێتەوە، نەخۆشییەکە هێجگار درمە بەتایبەتی کاتێك بەکتریاکە لەسەر رووی ناوپۆشەکانی بۆریەکانی هەناسەیە. پاشتر مەترسی درمی کەم دەبێتەوە یان نامێنێت، لەراستیدا درمی لە 7 هەم رۆژی تووشبوونەوە بەردەوامە و 3–4 هەفتە دەخایەنێت لەیەکەم پەیوەندی کردنییەوە بە نەخۆشەوە بەرمەمکانە (بەتایبەتی لەیەکەم هەفتەی ژیاندا) تووش دەبێت ، چونکە بەرمەمکانە دژەتەنی دژی بەکتریاکە لەوێلاشی دایکەوە وەرناگرێت. زۆربەی منداڵان پێش ئەوەی بچنە قوتابخانەی سەرەتایی تووشی نەخۆشییەکە دەبن، لەوانەشە گەورەش تووش ببێت. هەرچەندە پاش تووشبوون بەکتریاکە بەرگری لەنێو لەشدا دروست دەکات وەلەوانەیە مرۆڤ جارێکی دی تووشی نەخۆشییەکە ببێتەوە. کچان زێدەتر تووشی کۆکە رەشە دەبن وەك لەکوڕان.

نیشانەکان

ماوەی کرکەوتنی بەکتریاکە لەنێوان 7– 10 رۆژدایە ، ناوەندی ماوەکە نزیکەی 21 رۆژە. ماوەی هاوبەشی نەخۆشییەکە لەتووشبوونەوە تا چاکبوونەوە 6 هەفتەیە. ماوەی دەرکەوتنی نیشانەکان 7–14 رۆژە و سەرەتا نەخۆشییەکە بەسوکە کۆکە, لووت گیران, نەمانی ئارەزووی خواردن دەست پێدەکات. بەرەبەیان و شەو نەرمە کۆکەیەکی هیشك لەسەرخۆ نەخۆش وەرس دەکات, هەرچەندە باری نەخۆش باشە بەلاّم دەرمانی دژی کۆکە کارناکاتە سەر کۆکەی نەخۆش. پاشتر قۆناغی گەشکە دەردەکەوێت کە 2–4 هەفتە دەخایەنێت و کۆکەی توند نیشانەی سەرەکی نەخۆشییەکەیە. هەندێك پزیشك نیشانەکان دەکەن بەم چەند قۆناخەی خوارەوە:

1– قۆناخی هەوکردن ، نزیکەی 10 ڕۆژ دەخایەنێت ، نیشانەکان بریتین لەسووربوونەوەی لووت, خوێنتێزانی گەروو, پژمین ، سوکە کۆکە ، تا ، ئارەقە و لەش داهێزران.

2– قۆناخی کوتوپڕە کۆکە ، کۆکەیەکی توند نەخۆش دەگرێت و پاش هەموو کۆکینێك دەنگێکی وەکو قوقەی کەڵەشێر لەکۆتایی کۆکەکەوە دەبیسترێت. زۆرجاران لەکاتی کۆکەدا نەخۆش دەمی زۆر دەکاتەوە و زمانیش دەردەهێنێت. هۆی شین بوونەوەی رووخساری منداڵ لەکاتی کۆکەدا دەگەڕێتەوە بۆ کەمبوونەوەی ئۆکسجین لەخوێنی موولوولە خوێنەکانی رووخساردا و هەندێك جار نەخۆش تووشی گەشکە دەبێت. بەگشتی نەخۆش (منداڵ) بێهێز و لاوازە ، هەندێك منداڵ لە ئەنجامی توندی کۆکەکەدا قوڕ دەبن ، یان میز و پیسایی بەخۆیاندا دەکەن. جاری وا هەیە نەخۆش لە 24 کاژێردا 20–30 جار تووشی کۆکەی توند دەبێت و هەر کۆکەیەك چەند چرکەیەك و 2 تا 4 خولەکە دەخایەنێت.

جۆرەکان بە پێی سووکی و توندی کۆکە ڕەشە:

1- سوکە کۆکە ڕەشە ، لەگەورە و پیردا دەبینرێت.
2- جۆری مام ناوەندی ، ژمارەی کۆکەکان کەمترە و نەخۆش نزیکەی 20 جار لە ڕۆژێك دا دەکۆکێت و جاروباریش دەرشێتەوە.
3- توندە کۆکە ڕەشە ، لە 24 کاژێردا نەخۆش 50–60 جار دەکۆکێت.
4- کۆکە ڕەشەی ترسناك لەم جۆرەدا نەخۆش تووشی نزگەرەیەکی زۆر و گەشکە دەبێت.

ئاڵۆزکارییەکان

1- **ئاڵۆزکارییە** میکانیکییەکان ، گۆڕانی پەستانی نێو کەللەسەر، ناوسك، نێو هەناو، لەوانەیە ببێتە هۆی پچڕاندنی بۆریەکانی خوێن و خوێنبەر بوونی مێشك ، نێوپۆشەکان و سنگ یان لەوانەیە ببێتە هۆی خوێن دانیشتن.
2- **ئاڵۆزکارییە**کانی هەناسەدان ، بۆریەسۆی ڕارەوەی سەروی هەناسە ، گیروگرفتی گۆڕینەوەی ئۆکسجین و دووەم ئۆکسیدی کاربۆن و گیروگرفت لە هەناسەداندا.
3- مێشکەسۆ یان کۆئەندامی ناوەندی دەمار بە بەکتریای وەناق.
4- زۆرجار لووت و گوێ و گەروو دەسووتێنەوە.
5- گەر کۆکە رەشە بەباشی چارەسەرنەکرێت ئەوا لەوانەیە ببێتە هۆی چیکڵدانەسۆ.

دەستنیشانکردن

- نیشانەکانی نەخۆشییەکە ، بەپێی شێوەی کۆکە لەمنداڵدا.
- جوداکردنەوەی باکتریاکە بە ڕێگای سێرۆزانی PCR ەوە .
- تاقیگا، بەرزبوونەوەی ژمارەی خڕۆکە سپییەکان (40– 60 هەزار / ملم سێجا) ، هەروەها بەرزبوونەوەی لە 80٪ لیمفەخانەکان.

تێبینی:

زۆرجار بەرزبوونەوەی خڕۆکە سپییەکان و لیمفەخانەکان لە بەرمەمکانەدا ئاساییە و نیشانەی نەخۆشی نییە!!

- چاندنی شلەی کونەلووت و نێو دەم بۆ دەستنیشانکردنی بەکتریاکە.
- جوداکردنەوەی بەکتریای شلەی ناو گەروو بە ڕێگەی ناوەندی Bordet-Gengou.
- تێستی ELISA زۆر بەسوودە.
- تێستی DNA hybridization یارمەتی دەستنیشانکردن دەدات.
- تێستی Florescent antibody test بۆ دژەتەنی DAF antibody لە چەند کاژێرێکدا ئەنجام دەدات بەدەستەوە.

چارەسەرکردن

- پێویستە نەخۆش لەژوورێکی خاوێندا بحەوێتەوە و زوو زوو هەوای ژوورەکە بگۆڕدرێت, چەند ژەمێکیش خۆراك بخوات.
- ڕۆژانە 40–50 ملگم / کگم کێش خەپلەی ئێریپرۆمایسین بە 4 ژەم دەدرێت بەنەخۆش.

تێبینی: نابێت رۆژی 2 گرام زیاتر بدرێت بە نەخۆش ، هەروەها ئەمپیسیلین و تێتراسایکلین بەسوودن.

- دەرزی ئیمونۆگلۆبولین ئەنجامی باشی داوە بەدەستەوە (هەندێ توێژەر).
- پێویستە دەرمانی دژ بەکۆکە و رشانەوە بدرێت بەنەخۆش.
- نابێت دەرمانی هێمن کەرەوەکان بە نەخۆش بدرێت چونکە لەوانەیە نەخۆش بخنکێنێت.

خۆپاراستن

- پێویستە نەخۆش جودابکرێتەوە و هەمیشە کەلوپەلی بەکارهێنراوی پاکژ بکرێت.
- پێویستە خۆراك و خواردنەوە بەرێکوپێکی بدرێت بەنەخۆش.
- زۆر پێویستە دەم و لووت و گەرووی نەخۆش پاك بکرێتەوە و خاوێنیش رابگیرێت.

پێکووتە

کووتانی سیانەی (وەناق– کۆکە رەشە– دەردەکۆپان) بەم شێوەیە لە منداڵ دەدرێت:

- لەتەمەنی 3 مانگیدا 1 دەرزی لەماسولکەی منداڵ دەدرێت.
- پاش 30 رۆژ دەرزیەکی دی لەماسولکەی منداڵ دەدرێت.
- نزیکەی 30 رۆژ دوای دووەم دەرزی, یەك دەرزی دی لە منداڵ دەدرێت, بۆ بەهێزکردنی یەکەم کوتان لە تەمەنی 6 مانگیدا نیو مللیتر DTP لە منداڵ دەدرێت.

جارێکی دی بە مەبەستی بەهێزکردنی پێکووتەکان لە تەمەنی 18 مانگیدا نیو مللیلیتر DTP لەمنداڵ دەدرێت.

تێبینی:

لە ئەمریکا لە تەمەنی 2 مانگی و 4 مانگی و 6 مانگی دا کوتانی سیانەی لەمنداڵ دەدرێت.

DTP = **D**iphtheria and **T**etanus Toxoids with **P**ertussis vaccine.

سەرچاوەکان

1– د . زاهیر سوران ، نەخۆشییە درمەکان ، سۆ ستافیلۆکۆکەسەکان ، بەشی دووەم ، چاپی یەکەم ، سلێمانی–کوردستان ، 2004 .

References:
1.Adam finnet al., Immunization, In: Harisson, principles of internal medicine, Vol 1, 1991; 472-477.
2.Andrescu, Viorica., Bordetella genus., In: Medical Microbiology, Medical Edition. 1985.
3.Elisabet Reizenstein, Laboratory diagnosis of Bordetella infection. Karoliniska Institute, CDC Sweden. 1996.
4.Ware, ST. Management of Whooping Cough, Lancet, 1977; 11, 872.
5.Taindel, CI. Whooping Ccough, In: Infectious Diseases, Didac and Pedag Edition, 1980; pp 178-185.
6.Standford T. Shulman et al. The biologic and clinical basis of Infectious Diseases. Fifth eds. USA. 1997.
7.Erik L. Hewlett., Bordetella Species., In: Principles and practices of infectious diseases, 1995; 209: 20. 2078-84.
8.Aoyama T, Takeuchi Y, Gota A, et al., Pertussis in adult. Am J Dis Chil. 1992; 146: 163.
9.Brone CV, et al., Epidemiology of pertussis, Atlanta, 1977. J Pediatr. 1981; 98: 362.
10.Wardlaw AC, parton R, eds. Pathogenesis and Immunity in pertussis, New York, John Wiley & sons; 1988.
11.CDC. Recommended childhood immunization schedule United States, MMWR, 1996; 45: 35-8.
12.CDC. Recommended childhood immunization schedule United States, MMWR, 1997; 2:35-3911.
13.A-Paunescu-Podeanu, Principles for Medical Practics., Vol 111., Med. Ed. 1984.
14.Melvin I. Marks and Jerome O. Klein. Bacterial infections of respiratory tract. In: Infectious Diseases of the fetus newborn infant, 4th eds. W. B. Saunders Company. 1995; 22: 891-898.
15.Vaccination in the schoolage, Vaccine AB., Sweden. 1996.